

**AHMAD YASSAVIY HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATINING PEDAGOGIK
VA PSIXOLOGIK ILM OLAMIDAGI AHAMIYATI****Qarshiyeva Yanglish Abduvali qizi***Guliston davlat universiteti**Sirdaryo viloyati Guliston shahri 4-mavze**Email: qarshiyevayanglish@gmail.com*

Mamlakatimizda milliy o‘zlikni anglashda, boy ma’naviy meros qoldirgan ajdodlarimizning ilmiy-ma’rifiy, ma’naviy merosining o‘rni beqiyos. Ayniqsa, muqaddas dinimiz «Islom» dini ma’no-mazmuni katta ahamiyatga ega. Hozirgi ommaviy axborot jadal rivojlangan davrda diniy ilmlarni noto‘g‘ri talqin etayotgan kimsalar ham afsuski bor. Bugungi kunda yoshlarni diniy ilmning ma’nisini to‘g‘ri anglatish, nafaqat tushuntirish balkim, to‘g‘ri tafakkur rivojlanishida, ongli ma’naviy hayot kechirishda buyuk allomalardan biri Ahmad Yassaviyning ijodiy merosining o‘rni ham zarur. Shu bois, tadqiqot ishimizda bu borada izlanishlar olib bordik. Xususan, Ahmad Yassaviy hikmatlarining talaba yoshlar ma’naviyati shakllanishida yanada taraqqiy etishiga sabab bo‘ladigan ma’lumotlarni keltirib o‘tdik.

Ahmad Yassaviy adabiyotlarda 1166-yil payg‘ambar yoshida chillaga kirganligi qayd etiladi. Agar ushbu sanadan payg‘ambar yoshini chiqarsak Ahmad Yassaviy 1103-yil tug‘ilgan bo‘lib chiqadi. «Hazrat Yassaviy dastlab o‘z vatani Sayramda xanafiya faqihi Bahouddin al-Isfijobiydan an’anaviy islom ilmlaridan dars oladilar. So’ngra O‘trorda mahalliy mubayyidiy firqasi yetakchisi Arslonbob qo‘lida tahsil ko‘radi», - deydi A.Mo‘minov [69]. «Javohir al-abror» muallifi Haziniy ulug‘ shayxning Sayramda tug‘ilganini qayd etadi. Ushbu asarga tayangan holda olim Ko‘pruli ham Yassaviyning tug‘ilgan joyini Sayram deya ta’kidlaydi. Sayram xalqi aynan o‘sha davrda asli tojiklardan kelib chiqqan shohlar, Amir va Mirzolar, hazrati Ali nasliga tegishli Xojalardan bo‘lgan. Sayram shahri tanilgan madaniyat makoni bo‘lgani uchun oldinlari «Ikkinchi Makka» deb e’tirof etilgan. Ahmad Yassaviyning yetuk alloma bo‘lib yetishishida, albatta, u yashagan shaharlarning ham ahamiyati bor. Yassaviy, avvalo, Sayramda keyinchalik esa Yassida undan so‘ng esa Buxoro shahrida tahsil olgan. Ahmad Yassaviyning tug‘ilgan vaqti adabiyotlarda turlicha keltirilgan. Masalan, olim Husayn Vassof [49] hijriy 437 (milodiy 1045)-yil deya ta’kidlagan bo‘lsa, Qozog‘iston olimlari M.Mirxoldorov va M.Jarmuhammadlar 1041-yil, qozoq tadqiqotchisi S.Taqibayeva 1105-yil, o‘zbek tilshunosi X.Ne‘matov 1097-yilda tug‘ilgan deb ta’kidlashgan [154].

Tadqiqotchilar tomonidan Yassaviyning qancha umr ko‘rganligi haqida ham bahs yuritadilar. Bir qancha olimlar Xoja Ahmad Yassaviy 63, 73 yoki 85 yil hayot kechirgan deb aytganlar bo‘lsa, turk olimi F.Ko‘pruli esa Yassaviyni 120 yil umr ko‘rgan deydi. V.Gordlevskiy [35], Husayn Vassof hamda J.Aytmatovlar Yassaviy 125 yil umr ko‘rgan deb yozishgan [89; 393]. Alloma imom Sig‘nokiylar esa Yassaviyni umr yoshi bo‘yicha ikki tahminiylar yoshni aytadi, birinchisi – 126 yil, ikkinchisi – 130 yil yashagan deb yozadi. Olim A.Jabaji [13] esa Yassaviyning ijodi bo‘yicha u tug‘ilgan to 63 yoshga kirgan vaqt oralig‘ini o‘rganishlariga oid tahlil etadi. Tadqiqotchi olimlar tomonidan Yassaviyning vafot etgan vaqti ham bir qancha muhokamalarga sabab bo‘ladi.

Olib borayotgan izlanizlarimizga ko‘ra Ahmad Yassaviy 63 yoshida uzlatga o‘tganligi bois qolgan umr davri noma‘lum, olimlar esa uning she‘riylar ijod namunalariga ko‘ra uning umr vaqtini turlicha talqin etgan [84]. Masalan, uning quyidagi misralariga e‘tibor qaratsak,

«Yoshim yetdi oltmish uchqa bir kuncha yo‘q,
Vo darig‘o, Haqni topmay ko‘nglum sinuq,
Yer ustida sultonmen deb bo‘ldim ulug‘,
Shokir bo‘lub yer ostig‘a kirdim mano» [15; 78].

Olimlar Ahmad Yassaviyning asosiy ijodiy faoliyatini qayerda olib borganligi va Buxoro shahriga necha yoshda kelganligi haqidagi ma‘lumotlarga ham qiziqish bildirgan. Yassaviyning misralariga e‘tibor qaratamiz:

«Yoshim yetti yigirmaga, o‘tdim maqom,
Bihamdilloh, pir xizmatin qildim tamom,
Ul sababdin Haqqa yovuq bo‘ldim mano» [19; 26].

«Men yigirma yetti yoshda pirni toptim,
Harna ko‘rdum, parda birla sirni yoftim,
Ostanasin yostanibon izin o‘btim,
Ul sababdin Haqqa sig‘inib keldim mano» [19; 27].

Yuqorida keltirilgan hikmatlarga suyanib, xulosa qilsak, Xoja Ahmad Yassaviy Yusuf Hamadoniylar bilan taxminiylar yigirma yoki yigirma yetti yoshida ko‘rishgan. Ma‘lumotlarga ko‘ra, Yusuf Hamadoniylar 1141-yilda qazo qilgan. O‘sha paytda Yassaviyning yoshi 30 yoki 35 da bo‘lgan.

Xoja Ahmad Yassaviy tasavvufiy ijodkor. Shunday ekan, tasavvufning asl mohiyati to‘g‘risida ham ma‘lumotlar keltirishimiz o‘rinlidir. Tasavvuf ilmi bu – axloqiy tozalanish va ruhiylar kamolotga yetishish ilmidir. Tasavvufni aksariyat adabiyotlarda so‘fiylar deb ham atashgan, umuman olganda, tasavvuf va so‘fiylar bir ma‘no beradi. Quyida Ahmad Yassaviy she‘riylar ijodiy faoliyatida keng qo‘llagan tasavvufiy atamalarning mazmuni bilan tanishamiz:

«Bihamdilloh – Xudoga hamdlar bo‘lsinkim;

Valloh-billoh – Xudo haqqi;

Illiyyun – jannat

Moumanlik – dilni moddiy dunyo tashvishlari va boyliklaridan poklolmaslik, imon bo'shligi va gumrohlik tufayli kibr-u havoga qul bo'lmoq;

Tazvir – firib, hiyla, nayrang;

Orif – irfon sohibi, tom ma'noda haqshunos;

Himmat – tasavvufda qalbning butun quvvat va g'ayrat bilan yo'nalmog'i;

Ishq – husni mutlaqqa bo'lgan muhabbat;

Zikr – tilga olish;

Murid – tariqat odobiga ko'ra, ma'lum bir shayxga bog'lanib, aql-u irodasini Xudoning mutlaq irodasiga bo'ysundirgan va suluk martabasini egallagan kishi.

Murshid – irshod etuvchi, to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi, Haqqa yo'naltiruvchi kishi, tariqat piri, shayx» [15; 247; 254].

Xoja Ahmad Yassaviyning ijodi so'fizim ta'limotlari orasida nufuzli o'ringa ega. Yassaviya tariqati Markaziy Osiyoda vujudga kelgan bo'lsa-da, Osiyo xalqlari olimlari haligacha Ahmad Yassaviy hayoti va sermahsul ijod namunalari haqida yetarli ma'lumotlarga ega emas. Yassaviyning eng yirik va eng mashhur asari «Devoni hikmat»da ham qancha hikmat yozilganligi ham o'rganilgan manbalarga ko'ra noma'lum. Ammo bir narsa aniqki, Yassaviy murid bo'lganda ham murshid bo'lganda ham ijod qilishdan to'xtamagan. Avvalo, tariqat yo'liga kirishning o'zi mashaqqat va mas'uliyatli bu yo'l insondan kuchli mustahkam ongli irodani talab etadi. Buni uning quyidagi misralaridan ham anglash mumkin:

«Tariqatda turluk adab bilmaguncha,

Nafsi birla muhoriba qilmaguncha,

Ishq yo'lig'a ozni loyiq etmaguncha,

Haqiqatning sirlarini bilsa bo'lmas» [15; 240].

Tariqat yo'lining o'ziga xos shart va talablari mavjud. Tariqat yo'lini tanlagan kishi bu yo'ldagi azob-uqubatlarga bardosh bermog'i, istak-xohish va nafslarini tiya bilishi hamda o'zining barcha fikrlari va qalbini Haq yo'li tomon yo'naltirmog'i zarur hisoblanadi. Shu xususida ham Yassaviyning misralariga e'tibor qaratamiz:

«Tariqatni shavqi, zavqi kuymak, yonmak,

Haqdin qochqon nojinslardan qochib, tonmak,

Yuz ming turlik jafo tegsa bo'yun sunmak,

Bo'yun sunmay ishq do'konin qursa bo'lmas...» [15; 240].

Tasavvuf ilmining asl ma'nisi aslida bu – Ishqdir, ya'ni Haqqa bo'lgan chin muhabbat. Mutasavvuflarning fikricha, so'fi bo'lmoq uchun, avvalo, odob, ya'ni tasavvuf ilmida –

«adab»lilik xususiyatlari, ya’ni ichki va tashqi nafsni tarbiyalashni o‘zida shakllantirmog‘i zarurdir. Mutasavvufilar nazdida adab to‘rt tarkibiy qismdan iborat:

- «Shariat – bu Payg‘ambarimiz amallari va odatlarini bajarmoq;
- tariqat – bu bir tariqat yo‘lini tanlab, shu tariqat odob-axloqi bo‘yicha hayot kechirmoq;
- ma’rifat – bu nafsni yengib, ilohiy diniy ilmni o‘zlashtirish;
- haqiqat – bu Alloh buyurgan amallarni bajarmoq va Haq yo‘lidan yurmoqlik» [15; 250]. Tasavvuf yo‘liga kirgan, o‘zini so‘fiyman degan kishi yuqorida keltirilgan adablarning to‘rt bosqichiga amal qilishi kerak bo‘ladi. So‘fiy tariqatning amallari va shartlarini chin dildan bajarmog‘i lozim. Zero, tasavvuf yo‘li insonni ezgulik tomon chorlaydi, qalban osoyishtalikka, hayotiy vaziyatlarda tafakkur ila harakat qilish, insonlar bilan munosabatga kirishganda insof, adolat, g‘amxo‘rlik, xushmuomalalik, vafo-sadoqatlik, o‘zgalarni tushunish, o‘zgalar to‘g‘risida qayg‘urish kabi tuyg‘ularni namoyon etadi. Jamiyat hayotida esa vatanparvarlik, insonparvarlik, hamiyatlilik, sobitqadamlilik, mehnatsevarlilik hamda davlat kelajagining ravnaqi yo‘lida o‘z hissasini qo‘shish, vatan mustaqilligini asrab – avaylash haqida qayg‘urish kabi fazilatlarini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Husayn Vassof. Safinayi avliyo (turk tilida). – Istambul, 1990.
2. Homidiy Haqqul. Tasavvuf allomalari. – T.: Sharq, 2009.
3. Ibrohim Haqqul. Ahmad Yassaviy (XI asr – 1166) <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/ahmad-yassaviy>
4. Ibrohim Haqqul. Oldingdan oqqan suvning qadri. Ziyouz.com. 25.10.2013
5. Ismoilov M. Shayx Xudoydod «Bahr al-ulum» asari Markaziy Osiyoda tasavvuf tarixiga oid muhim manbaa (XVIII asrning ikkinchi yarmi)». Tarix. f. n. diss. – T.: 2006. – 157 b.
6. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – B. 455.
7. Ismoilov Q. Xorijda tasavvuf ta’limotining o‘rganilishi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2008.
8. Jabborov N. Xoja Ahmad Yassaviy. / Tasavvuf atamalari. Izohli lug‘at. – Toshkent: Movarounahr, 2015. – B. 322-324